Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2012/1.
Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

## [B] VAN KATHEDRALEN EN CONCENTRATIEKAMPEN. EUROPA IN DE SPIEGEL BIJ JOEP LEERSSEN

Waaraan denk je als je het woord "Europa" hoort? Aan dat aanhangsel van Azië op de wereldkaart met onduidelijke oostgrens? Aan Brussel, de Eurozone, de kathedralen, Merkel en Sarkozy, Auschwitz? "Europa" is een containerbegrip. Er is het officiële Europa van de Europese Unie: een economische reus die een politieke dwerg is met een onder druk staande monetaire stabiliteit, en er is het Europa dat bestaat als je het niet noemt, de achtergrond van ons denken en handelen, een continent dat de wereld heeft veroverd en verloren.

Joep Leerssen schreef een erudiet en lichtvoetig essay over Europa. Het genre laat hem toe van de hak op de tak te springen. Hij heeft het over de Minotaurus en zijn labyrint, de erecodes van bandieten en artiesten en de deugdzaamheid van burgers, over de Graaf van Monte Cristo, Dracula, de *Carmen* van Bizet en *De Tijgerkat* van Lampedusa. Byron als amorele, gekwelde, rusteloos-romantische held passeert de revue als een van de laatste aristocraten die weerstand biedt tegen het oprukkende burgerdom, maar ook het bijna-eindbeeld van *The Pianist* (2002) van Roman Polanski (waarin de pianist verbijsterd uit de puinhopen komt en een verwoest Warschau instapt) en *The Third Man* (1949) van Carol Reed. Zo licht Leerssen uit die laatste film de beroemde zin van Harry Lime, gespeeld door Orson Welles: "*In Italy for 30 years under the Borgias they had warfare, terror, murder and bloodshed, but they produced Michelangelo, Leonardo da Vinci and the Renaissance. In Switzerland they had 500 years of democracy and peace, and what did that produce? The cuckoo clock.*" Leerssen hangt hier de omgekeerde evenredigheid tussen ethiek en esthetiek aan op die een spoor trekt door de Europese geschiedenis.

De auteur wil het niet hebben over de "identiteit" van dat werelddeel – hoe zouden we dat kunnen, vindt hij, als het al zo moeilijk is iets zinnigs te zeggen over "de" Nederlander? – maar wel over de zwerm associaties die aan het begrip Europa vasthangen, en die allemaal samen een Europa-beeld vormen. Dat beeld zegt ons niet wat Europa echt is, maar biedt wel inzicht over hoe er tegen Europa is en wordt aangekeken. Leerssen haalt zijn mosterd bij de imagologie. Die bestudeert hoe beeldvorming omtrent nationale eigenaardigheden in en door de letterkunde is geformuleerd en verspreid. De imagologie analyseert juist hoe wij tegen een volk aankijken, niet hoe dat volk "is". Maar die denkbeelden hoeven niet waar te zijn om toch invloedrijk te worden. Leerssen heeft het uitgangspunt, enkele inzichten en werkwijzen van die imagologie gebruikt om greep te krijgen op "Europa".

Still uit de film *The Pianist* (2002).

Europa begint volgens de auteur met een tocht naar huis na een oorlog, die van Odysseus, de vindingrijke par excellence, die zijn intelligentie inzet "als zijn voornaamste troefkaart in de confrontatie met de grote wijde (maar ook een beetje domme) wereld". Die toch vindt zijn pendant in een reis van een kleine Joodse Italiaan, Primo Levi, die maandenlang na de bevrijding van het kamp Auschwitz door de Russen rondzwerft door Oost-Europa en Rusland, voordat hij haveloos maar levend in Turijn thuiskomt. Het boek dat Levi daarover schreef, heet *La tregua*, wapenstilstand, maar werd vertaald als *Het respijt*: adempauze. Het boek rijgt de verhalen aan elkaar die weer op gang komen, "over hoe de oorlog is verdwenen, of meer algemeen, hoe je je weg en je evenwicht moet vinden in een grote, oude, rare wereld vol littekens en bevreemding". Het zijn verhalen die ons leren "om ons in te leven in gemengde gevoelens, complexe ironieën, tegenstrijdigheden en verwarring". In die adempauze groeit er opnieuw ruimte voor verhalen en uitgerekend in die ruimte bevindt Europa zich.

Leerssen vindt dat we daar veel aan kunnen hebben in een wereld waarin een zwart-wit wereldbeeld heerst, waarin "wij" ("goed") tegen "hullie" ("kwaad") wordt uitgespeeld: "Tegen dat soort manipulatieve retoriek wapent ons een cultuurtraditie die ik als Europees identificeer (hoewel ik ze niet als Europees wil monopoliseren) en waarmee ik mij als Europeaan identificeer; een traditie *out of Auschwitz*, die ons vertelt dat niemand onschuldig of onfeilbaar is."

Als Europa een gemeenschap wil zijn, dan zou er beter een "gezamenlijke rekenschap" komen "van een asymmetrisch verleden", vindt Leerssen. Die hoeft niet allesomvattend te zijn en we moeten het ook niet over alles eens zijn.

Het beeld van Europa dat vaak ook een zelfbeeld is, omschrijft Leerssen als volgt: "Europeanen kunnen crisismomenten en catastrofes te boven komen en kunnen goed analyseren en reflecteren, maar zijn (mede door het besef van een met bloed en schuld doordrenkte geschiedenis) besluiteloos als het om handelend ingrijpen gaat. Europeanen gaan soepeler en ironischer, misschien zelfs cynischer om met moraal dan Amerikanen of moslims. In die ironie ziet de Europeaan zijn intelligentie en geestelijke superioriteit, waarmee hij zich troost voor zijn relatieve machteloosheid."

Toch waarschuwt Leerssen voor dit herkenbare beeld: "Het zou kwalijk en dom zijn het tot leidraad te verheffen bij de keuzes en oordelen die wij als burgers moeten maken!" Hij brengt zelf de rijzige aristocraat Dominique de Villepin ter sprake, die als Frans minister van Buitenlandse Zaken de VN waarschuwend toesprak op 14 februari 2003 over de kwestie van een aanstaande invasie van Irak. Die waarschuwing was in elk geval afkomstig "vanuit de ervaring van een oud land, uit een oud continent dat zich smartelijk bewust was van de lessen uit het verleden".

Leerssen vindt dat Europa beter verdient dan de concrete debatten over politieke en economische kwesties. Het thematiseren van een Europees identiteitsbesef heeft in zijn ogen ten minste één belangrijk nut: "Het is een tegengif tegen ons denken in nationale categorieën. Minstens zo funest als eurocentrisme is nationalisme, en terwijl het eerste gaandeweg is weggesleten is dat laatste de laatste tijd weer sterk in opkomst." Een Europese blik biedt voor hem tegengif tegen het nationale chauvinisme.

Instrumentaliseert Leerssen hier niet zijn eigen Europabeeld? De eerste horizon is voor de meeste Europeanen nog altijd de nationale, of men dat nu graag heeft of niet. Die horizon creëert het ethos, de *esprit de corps* die nodig is voor opofferingsgezindheid en solidariteit. Het lijkt me ook "Europees" dat te aanvaarden. Achter die aanvaarding doemt dan de grote horizon op van de Europese lotsgemeenschap, *"for beter, for worse"*. Als we met zijn allen die horizon beter willen blijven zien, dan doen we er goed aan meer Europese talen te leren en de verscheurende en verscheurde (cultuur)geschiedenis van Europa beter te leren kennen. Buig dus voor Byron, kijk naar de films van de Pool Kieslowski, ga in het midden van het Pantheon in Rome staan, verschil hartstochtelijk van mening over de *K und K*-monarchie in een Weens koffiehuis. En lees dit boek.

**LUC DEVOLDERE**

JOEP LEERSSEN, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming*, Vantilt, Nijmegen, 2011, 205 p.